

Een Nederlands recht van antwoord: driemaal is scheepsrecht?

Wetenschap

Jan van Vegchel*

Anders dan België en Duitsland en in weerwil van Europese regelgeving kent Nederland geen recht van antwoord. Zeker in deze digitale tijd is dat een gemis, betoogt dit artikel. Voortbouwend op ervaringen in de buurlanden, zoals onder andere beschreven in Mediaforum 2017-2, en het Europese regelgevend kader doet het daarom een voorstel. Elf vertegenwoordigers uit de Nederlandse journalistieke praktijk, zowel vertegenwoordigers van mediaproductanten als vertegenwoordigers van ‘mediaslachtoffers’ reageren daarop.

Het dagblad *De Stentor* geeft een anonieme buurvrouw de ruimte om een buurtbewoner als drugshandelverdachte neer te zetten, ten onrechte blijkt later. Weerwoord ontbreekt. Een rectificatie volgt en een gang naar de Raad voor de Journalistiek. Die oordeelt na bijna zes maanden dat met de rechtzetting de eerdere onzorgvuldigheid in voldoende mate is hersteld.¹ Tot teleurstelling van de onschuldige buurtbewoner. *De Telegraaf* laat ‘cybercrime-expert’ Rian van Rijbroek zeggen dat ze het netwerk van de Nederlandse vestiging van het cybersecurity-bedrijf Kaspersky heeft weten te hacken. Weerwoord ontbreekt. Het bedrijf ontkent en vreest reputatieschade. Uiteindelijk veroordeelt de rechtbank Amsterdam TMG tot een rectificatie, ruim vijf maanden na de eerste publicatie.² Over compensatie van de eventueel geleden schade wordt niet gerept. Dit zijn twee recente voorbeelden van perspublicaties waarin mensen of bedrijven, ten onrechte, in een dubieus daglicht zijn geplaatst, zonder weerwoord. De gedupeerden rest niets anders dan om de gebruikelijke correctiemechanismen, de Raad voor de Journalistiek en de rechter, van stal te halen, maar met, op zijn minst, wisselend succes. Mogelijk had dit publicitaire leed voorkomen kunnen worden met een wettelijk verankerd recht op antwoord, zoals in België,³ Duitsland en tal van andere landen al meer dan honderd jaar staande praktijk is. Het recht van antwoord laat zich omschrijven als: *het recht van ieder natuurlijk persoon of rechtspersoon om te kunnen reageren op iedere mediapublicatie die onjuiste of onvolledige feiten bevat over hem en hem daarmee raakt in zijn persoonlijke rechten, met een reactie die openbaar wordt gemaakt, zonder onnodige vertraging, zonder kosten, en op, zo ver als mogelijk, een even prominente plek als de bestreden informatie opdat hetzelfde publiek wordt bereikt en de reactie dezelfde invloed heeft.*⁴ Het

onderscheidt zich nadrukkelijk van een rectificatie in de zin dat de gedupeerde zelf de inhoud van de reactie bepaalt.

Herhaling van zetten?

Het recht van antwoord is niet nieuw.⁵ Al in 1876 kwam journalist en Tweede Kamerlid Haffmans met een initiatiefvoorstel voor een wettelijk ‘zoogenaamd recht van antwoord.’⁶ Hij bouwde daarmee voort op het Franse ‘droit de réponse’. Het voorstel verdween echter al snel van de agenda. In 1982 dook het recht van antwoord voor kijkers en luisteraars opeens op in de Regeringsverklaring van het kabinet-Lubbers I.⁷ Minister Brinkman (Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur) kondigde de introductie vervolgens aan in zijn Medianota.⁸ Maar in een storm van protest ging dat voorstel roemloos ten onder. Critici voorzagen een toestroom van querulanten en vreesden eindeloze polemieken tussen klagende burgers en zich verwerende media, die gedwongen zouden worden gratis zendtijd en krantenkolommen af te staan. Bovendien zouden journalisten die hun publiek serieus nemen ook zonder wettelijke regeling bereid zijn te rectificeren, was de redenering; en anders kon de rechter altijd nog uitkomst bieden. Een wettelijke recht van antwoord achtten de critici kortom onnodig.⁹

Anno 2018 zijn er echter drie redenen om de discussie over introductie van een recht op antwoord nieuw leven in te blazen:

(a) De corrigerende werking van journalistiek fatsoen, zelfregulering en rechtspraak, waarin de tegenstanders in de jaren-80 nog zoveel vertrouwen stelden, blijkt niet feilloos. De

* Mr. ir. J. van Vegchel is jurist en voormalig journalist. Dit artikel is gebaseerd op zijn masterscriptie (Universiteit van Amsterdam): ‘De revival van het recht van antwoord in het digitale tijdperk; invulling van de leemte tussen rechtspraak en Nederlandse media-zelfregulering?’

1 <https://www.rvdj.nl/2018/28>.

2 Rb. Amsterdam 16 juli 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:5033.

3 Zie: N. Deroeck, S. Van Leuven & E. Lievens, *Mediaforum* 2017-2, p. 42-49.

4 Aanbeveling Rec(2004) 16 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (15 december 2004), *On the right of reply in the new media environment*.

5 Evenmin is het iets exotisch: het is te vinden in regelgeving van diverse Europese landen, de Europese Unie en de Raad van Europa (zie hierna). Bovendien staat het sinds 1969 in de American Convention on Human Rights (art. 14), was

het tot 1974 wettelijk geregeld in Florida (totdat het Amerikaanse Supreme Court er een streep door haalde) en is het erkend in Zuid-Korea, zie K. H. Youm, ‘The Right of Reply and Freedom of the Press: An International and Comparative Perspective’, *Geo. Wash. L. Rev.* 2008, vol. 76, p. 1017-1064.

6 V. Lebesque, *Droit de réponse als luizenpoeder?*, Lelystad: Koninklijke Vermande bv 1986, p. 17; G. Schuijt, ‘De rechtzetting in het recht’, in: Schuijt (red.), *Rectificatie. Beschouwingen over de rechtzetting in het recht en in de praktijk*, Amsterdam: Otto Cramwinkel 1989, p. 16-17.

7 *Kamerstukken II* 1982/83, 17555, 7, p. 72 (Bijlage 6 Regeerakkoord).

8 *Kamerstukken II* 1982/83, 18035, 1, p. 3.

9 V. Lebesque 1986, p. 114-116.

praktijk laat zien dat journalisten (over het algemeen) toch minder gemakkelijk fouten toegeven en verbeteren dan ze met de mond belijden, de Raad voor de Journalistiek kent zijn zwakheden (traag, geen doorzettingsmacht) en ook de rechtspraak heeft zijn beperkingen (hoge drempel, duur en traag).

(b) Het digitale tijdperk biedt nieuwe mogelijkheden, maar ook verplichtingen. Zo is het bezwaar van dure zendtijd en kostbare krantenmillimeters niet meer valide. Daarbovenop zijn de risico's op eeuwigdurende reputatieschade van mediaslachtoffers groter dan ooit. De publicatiedrempel in het internettijdperk is lager, de productiesnelheid is hoger, fouten worden sneller gemaakt, veel breder verspreid en blijven, tenzij het slachtoffer aan de bel trekt en succesvol het 'vergeetrecht' inroept, voor eeuwig staan, ergens in de *cloud*. Een snelle, effectieve, corrigerende actie van de gedupeerde is daarom van belang.

(c) Europa dringt aan. De huidige Europese Audiovisuele Mediadiensten Richtlijn (2010) verplicht lidstaten zorg te dragen voor een "daadwerkelijke uitoefening van een recht op weerwoord of vergelijkbare middelen" voor alle natuurlijke en rechtspersonen wier wettige belangen, met name ten aanzien van reputatie, zijn aangetast door een onjuiste bewering tijdens een televisie-uitzending. Het weerwoord moet binnen een redelijke tijd geschieden en op een tijd en wijze die passend zijn voor de uitzending waarop het verzoek betrekking heeft (art. 28 lid 1).¹⁰

Op 6 juni 2018 bereikten de onderhandelaars van het Europese Parlement en de voorzitter van de Europese Raad een akkoord over een nieuwe Audiovisuele Mediadiensten Richtlijn, die naar verwachting later in 2018 ter finale besluitvorming zal worden voorgelegd. De tekst van het akkoord is op dit moment (2 augustus 2018) nog niet gepubliceerd, maar het persbericht van de Raad duidt niet op een wijziging met betrekking tot het recht van antwoord.¹¹

Ook het Comité van Ministers van de Raad van Europa maakt zich al decennia hard voor een recht van antwoord, met als meest recente aanbeveling dat "[a]ctors in the new ecosystem should develop adequate complaints mechanisms and strive to offer remedies to third parties who consider that they have suffered prejudice because of media activities or services (for example right to reply...)"¹² Tenslotte laat ook het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) zich gelden op dit vlak. Het EHRM heeft zich tot nu toe zesmaal¹³ gebogen over het recht van antwoord, waarvan meest recent in oktober 2017 in de zaak *Eker/Turkije*.¹⁴ Daarin stelde het Hof dat het recht van antwoord zijn grondslag vindt in zowel bescherming van "private life" (art. 8 Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden, EVRM) als de zorg voor pluriformiteit van informatie in een democratische samenleving en daarmee ieders recht op vrijheid van meningsuiting (art. 10 EVRM). De in de Turkse wet opgenomen ver-

plichting om een weerwoord af te drukken, waar het in *Eker/Turkije* om draaide, achtte het Hof daarbij nadrukkelijk geen onrechtmatige beperking van art. 10 EVRM (r.o. 48). Opvallend is dat het Hof daarbij oordeelde dat een 'gedupeerde' het recht van antwoord ook mag aanwenden tegen meningen – dus niet alleen feiten – die de eer en waardigheid zouden kunnen schenden (r.o. 47).

Ervaringen in België

Hoe zou zo een Nederlands recht van antwoord eruit kunnen zien? Daarvoor analyseert dit artikel eerst de ervaringen in de buurlanden, om te beginnen België. Dit land kent al sinds 1831 een recht van antwoord, al heeft het recht formeel alleen betrekking op printmedia en audiovisuele uitingen (dus geen internetpublicaties), zoals beschreven in een recent nummer van *Mediaforum*.¹⁵ (Wetsvoorstellen om het recht van antwoord ook te laten gelden voor internetpublicaties hebben het tot nu toe niet gehaald in de Belgische politiek.)

Op basis van een empirisch onderzoek in 2016 concluderen Deroeck, Van Leuven en Lievens dat bijna alle vertegenwoordigers van Belgische media vinden dat, "ondanks dat het (recht) weinig voorkomt, (het) een terecht bestaan heeft".¹⁶ De meeste zijn voorstander van een expliciete uitbreiding van het recht van antwoord tot onlinemediën. Als reden voor dat bestaansrecht noemen hoofdredacteurs, uitgeverij, managers en coördinatoren van Belgische media (onder andere) dat ze het recht van antwoord zien als essentieel element in de bescherming van zowel de burgerrechten van de 'gedupeerde' als de vrije meningsuiting en daarmee de persvrijheid. Weliswaar hebben ze liever dat de klagers minder ingrijpende correctiewegen bewandelen (minnelijk overleg, klacht bij Raad voor de Journalistiek, akkoord gaan met een nieuw, aanvullend bericht), maar als alternatief en 'stok achter de deur' wijzen ze het recht van antwoord niet af.¹⁷ Wel signaleren de respondenten in de praktijk twee tekortkomingen:

(a) voor de geschreven pers zijn de toepassingsmogelijkheden te ruim, omdat het recht toekomt aan iedereen die op enigerlei wijze genoemd wordt in berichtgeving;

(b) de strenge vormvereisten voor het verzoek tot recht van antwoord leiden ertoe dat 'gedupeerden' uiteindelijk de hulp moeten inroepen van een advocaat, waardoor de drempel voor het gebruik van dit instrument alsnog hoog is.¹⁸

Een eigen peiling¹⁹ onder Vlaamse media onderschrijft de conclusies van Deroeck, Van Leuven en Lievens.

10 Richtlijn 2010/13/EU, PbEU 2010 L 95/1.

11 <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/06/13/audiovisual-media-services-agreement-on-a-new-directive-to-boost-competitiveness-and-promote-european-content/>.

12 Aanbeveling CM/Rec(2011)7 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (21 september 2011), *On a new notion of media*, appendix punt 90.

13 EHRM 12 juli 1989, application 13010/87 (*Ediciones Tiempo S.A./Spanje*); EHRM 5 juli 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:0705DEC002874303 (*Melnychuk/Oekraïne*); EHRM 16 december 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:1216DEC002351002 (*Vitrenko/Oekraïne*); EHRM 3 april 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0403JUD004320607 (*Kaperzynski/Polen*); EHRM 24 oktober 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:1024JUD002401605 (*Eker/Turkije*) en zijdelings EHRM 28 maart 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:0328JUD005170611 (*Marunic/Kroatië*) (r.o. 50).

14 EHRM 24 oktober 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:1024JUD002401605 (*Eker/Turkije*); Ó Fathaigh, *Eker v. Turkey: The Right of Reply under the European Convention*, European Human Rights Cases issue 1, 2018, <https://ssrn.com/abstract=3104627>; F. Hempel, "The right of reply under the European Convention on Human Rights: an analysis of *Eker v Turkey* App no 24016/05 (ECtHR, 24 October 2017)", *Journal of Media Law* 2018, DOI: 10.1801/17577632.2018.1458403.

15 N. Deroeck, S. Van Leuven & E. Lievens, *Mediaforum* 2017-2, p. 42-49.

16 N. Deroeck, S. Van Leuven & E. Lievens, *Mediaforum* 2017-2, p. 46.

17 N. Deroeck, S. Van Leuven & E. Lievens, *Mediaforum* 2017-2, p. 46-47.

18 N. Deroeck, S. Van Leuven & E. Lievens, *Mediaforum* 2017-2, p. 46-47.

19 Vertegenwoordigers van *De Persgroep NV*, *Mediahuis*, *VRT Nieuws*, *VIM Nieuws*, *Apache.be* en *De Wereldmorgen.be* hebben in april 2018 per mail of telefonisch geantwoord op een toegestuurde vragenlijst.

Het recht van antwoord in Duitsland

Ook Duitsland kent sinds 1831 een wettelijk recht van antwoord ('*Gegendarstellungsanspruch*'). Voor de geschreven pers, die in Duitsland decentraal is gereguleerd, is het recht van antwoord te vinden in de perswet van elke afzonderlijke deelstaat, zoals de *Berliner Pressegesetz* (§ 10)²⁰ of de *Pressegesetz für das Land Nordrhein-Westfalen* (§ 11).²¹ Voor de omroepen c.q. de onlinediensten, die een (afzonderlijk) wettelijk kader kennen op bondsniveau, is het recht op antwoord te vinden in het *Staatsvertrag für Rundfunk und Telemedien* (§ 56).²² Ondanks die verscheidenheid aan vindplaatsen is de inhoud van het recht in grote lijnen gelijk. De *Gegendarstellungsanspruch* geeft natuurlijke personen, rechtspersonen, overheden en organisaties het recht op plaatsing, zonder kosten, van een tegenbericht in een gelijksoortig medium, mits deze in enig, direct belang zijn geraakt door de publicatie van informatie van feitelijke aard. Het *Bundesverfassungsgericht* heeft in 1998 expliciet geoordeeld dat het *Gegendarstellungsrecht* geen ongeoorloofde beperking van de Duitse persvrijheid betekent, omdat het adequaat is afgeperkt en er voldoende ruimte overblijft voor de vrije uiting van feiten en meningen door de journalistiek.²³ Het Duitse Constitutionele Hof geeft daarbij als grondslag voor het recht van antwoord het "*allgemeinen Persönlichkeitsrecht*" en de "*Grundsatz der Waffengleichheit*". Bovendien zou dit recht de vrije pers en openbare meningsvorming ten goede komen omdat de lezer naast de informatie van de pers ook de kant van de directbetrokkene zelf te horen krijgt.²⁴ Anderzijds heeft het Constitutionele Hof erkend dat een ruimhartig toelaten van het recht van antwoord een ongewenst '*chilling effect*' kan hebben op de pers. Daarbij betreft het Hof ook dat een *Gegendarstellung* bij het lezerspubliek twijfel kan oproepen over de betrouwbaarheid van het betreffende medium, ook ten opzichte van berichtgeving die weliswaar waarheidsgetrouw maar niet te bewijzen is, die zich nauwelijks meer laat wegnemen.²⁵ Mede door die overwegingen blijft een beroep op de persvrijheid voor Duitse media een laatste, fundamentele verdedigingslinie tegen een *Gegendarstellungsanspruch*. Vandaar dat het *Bundesverfassungsgericht*, dat zich in Duitsland buigt over de verenigbaarheid van (de toepassing van) de wetten met de nationale grondwet, zich regelmatig over grensgevallen moet uitspreken. Grootste discussiepunt bij toepassing van het *Gegendarstellungsrecht* betreft het onderscheid tussen feitelijke uitingen ('*Tatsachenbehauptungen*'), die een antwoord kunnen rechtvaardigen, en uitingen van meningen ('*Meinungäußerungen*'), die geen grond vormen voor een dergelijke actie. Daarover heeft zich de afgelopen decennia een rijke jurisprudentie ontwikkeld. Bewijsbaarheid vormt daarbij een belangrijk criterium.

20 Berliner Pressegesetz Vom 15. Juni 1965, Gliederungs-Nr: 2250-1.

21 Pressegesetz für das Land Nordrhein-Westfalen (Landespressegesetz NRW), stand vom 14.4.2018, https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=1000000000000000330.

22 Staatsvertrag für Rundfunk und Telemedien (Rundfunk-Staatsvertrag) vom 31. August 1991, http://www.presserecht.de/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=28

23 Bundesverfassungsgericht 14 januari 1998, 1 BvR 1861/93, ECLI:DE:BVerfG:1998:rs19980114.1bvrr186193, r.o. 81; zie ook Youm 2008, p. 1040-1043.

24 Bundesverfassungsgericht 14 januari 1998, 1 BvR 1861/93, ECLI:DE:BVerfG:1998:rs19980114.1bvrr186193, r.o. 79.

25 Bundesverfassungsgericht 19 december 2007, 1 BvR 967/05, ECLI:DE:BVerfG:2007:rk20071219.1bvrr096705, r.o. 40 en r.o. 41.

26 Bundesverfassungsgericht 25 augustus 1998, 1 BvR 1435/98, ECLI:DE:BVerfG:1998:rk19980825.1bvrr143598, r.o. 31.

27 Bundesverfassungsgericht 19 december 2007, 1 BvR 967/05, ECLI:DE:BVerfG:2007:rk20071219.1bvrr096705, r.o. 39.

Anders dan subjectieve meningsuitingen zijn objectieve uitspraken vatbaar voor bewijs.²⁶

Overigens is niet vereist dat de bewering ook daadwerkelijk bewezen wordt. De feitelijke bewering waartegen de 'gedupeerde' opkomt, hoeft niet onwaar te zijn. Evenmin is vereist dat het antwoord waar is. Alleen als een antwoord naar de volle overtuiging van een rechter overduidelijk onjuist is, kan dat het medium ontslaan van de plicht tot publicatie.²⁷

De *Gegendarstellung* geldt niet als een sanctie of correctie.²⁸ Dat kan het 'slachtoffer' eventueel los van het recht op antwoord vorderen. Publicatie van het antwoord betekent ook niet dat het medium verplicht is om af te zien van herhaling van de betreffende uitlating in de toekomst.²⁹ De betrokkene moet herleidbaar zijn in de berichtgeving, maar hoeft niet met naam genoemd te worden. Evenmin is vereist dat de uiting negatief is geweest; zelfs een lovende opmerking kan aanleiding zijn voor een recht van antwoord.³⁰

Ook tussen-de-regels-beweringen kunnen grond zijn voor een antwoord.³¹ Daar staat tegenover dat politieke uitingen al snel als 'meningen' kwalificeren. Ook een hoofdredactioneel commentaar geldt als mening en is daarom niet vatbaar voor *Gegendarstellung*.³² In geval van satire of karikatuur ligt de lat voor het toestaan van een recht van antwoord hoog.³³ Open vragen, zelfs als ze suggestief zijn, gelden als niet feitelijk genoeg, maar retorische vragen zijn dat daarentegen weer wel.³⁴ Naast diverse (strengere) formeel-rechtelijke eisen kent het antwoord ook inhoudelijke begrenzingen. Het mag geen strafbare uitlatingen bevatten en moet zich beperken tot feiten, die bovendien een directe samenhang moeten hebben met de oorspronkelijke uiting waartegen de gedupeerde opkomt.³⁵

De omvang van het antwoord mag niet meer zijn dan 'redelijk'. Een antwoord dat qua lengte gelijk is aan de passage in het oorspronkelijke bericht waartegen wordt opgekomen voldoet sowieso aan die eis; of een antwoord ook langer mag zijn, hangt af van de omstandigheden. Als het een geschreven bericht betreft moet het antwoord op eenzelfde plek, in dezelfde opmaak en lettergrootte worden geplaatst als het eerste bericht.³⁶ Het persmedium mag overigens onder de *Gegendarstellung* ook weer een reactie plaatsen, de zogenaemde '*Redaktionsschwanz*'. Als deze nieuwe feitelijke beweringen bevat, kan dat weer grond zijn voor een nieuw recht van antwoord.³⁷ Als het medium weigert gehoor te geven aan het recht op antwoord, kan het daarop langs civielrechtelijke weg worden aangesproken.³⁸

Hoewel noch de *Länder*-perswetten noch de federale wet voor de audiovisuele media expliciet spreken over berichtgeving op internet, is in Duitsland, voor zover te achterhalen, algemeen geaccepteerd dat de *Gegendarstellung* ook van toe-

28 Bundesverfassungsgericht 7 februari 2018, 1 BvR 442/15, ECLI:DE:BVerfG:rk20180207.1bvrr044215, r.o. 24.

29 Bundesverfassungsgericht 19 december 2007, 1 BvR 967/05, ECLI:DE:BVerfG:2007:rk20071219.1bvrr096705, r.o. 38.

30 M. Löffler & R. Ricker, *Handbuch des Presserechts*, München: Verlag C.H. Beck 2005, p. 171-174.

31 Bundesverfassungsgericht 19 december 2007, 1 BvR 967/05, ECLI:DE:BVerfG:2007:rk20071219.1bvrr096705, r.o. 30.

32 Bundesverfassungsgericht 17 september 2003, 1 BvR 825/99, ECLI:DE:BVerfG:2003:rk20030917.1bvrr082599, r.o. 8.

33 M. Löffler & R. Ricker 2005, p. 179.

34 Bundesverfassungsgericht 4 november 2013, 1 BvR 2102/12, ECLI:DE:BVerfG:2013:rk20131104.1bvrr210212; Bundesverfassungsgericht 7 februari 2018, 1 BvR 42/15, ECLI:DE:BVerfG:rk20180207.1bvrr044215, r.o. 7.

35 M. Löffler & R. Ricker 2005, p. 183-184.

36 M. Löffler & R. Ricker 2005, p. 193-196.

37 M. Löffler & R. Ricker 2005, p. 196-197.

38 M. Löffler & R. Ricker 2005, p. 198.

passing kan zijn op digitale publicaties. De literatuur maakt weinig woorden vuil aan dit onderscheid.³⁹ In de jurisprudentie is er geen dispuut over te vinden. Ook hoofdredacteurs geven aan, zie hierna, dat ze in praktijk de *Gegendarstellung*, wanneer eenmaal toegelaten, medianeutraal benaderen.

De Duitse praktijk

Een beperkte peiling onder Duitse media⁴⁰ leert dat weinig gebruik wordt gemaakt van de *Gegendarstellung*. De respondenten krijgen jaarlijks gemiddeld slechts één tot vier verzoeken. In de meeste gevallen proberen de media die 'weg te werken' door in gesprek te gaan met de lezer of kijker en een alternatief aan te bieden, zoals een ingezonden brief of een nieuw bericht. Meestal is de lezer of kijker daar al tevreden mee. Als die route niet succesvol blijkt, werpen de media een formeel-juridische verdedigingslinie op, schetsen drie respondenten. "Dat lukt vaak, omdat advocaten zonder kennis van het persrecht fouten maken", aldus een van hen. Daarmee wijst hij op de achilleshiel van de toepassing van de *Gegendarstellung* in de Duitse praktijk: de formele horden zijn alleen met specifieke kennis van zaken te nemen zodat gelaedeerden min of meer gedwongen worden advocaten in de arm te nemen. (Zo moet het *Gegendarstellungs*-verzoek binnen een bepaalde termijn worden ingediend; per brief, dus niet per mail of fax; en moet de gedupeerde het persoonlijk ondertekenen.) "Een gewone burger kan dat niet betalen noch heeft er de puf voor. In die zin ontvalt het recht volledig zijn doel: gelijkheid van wapenen bewerkstelligen tussen burgers en media", aldus een respondent. Een ander noemt het *Gegendarstellungsrecht* zoals dat in Duitsland vorm heeft gekregen daarom "ein stumpfes Schwert" (een bot zwaard). Twee respondenten geven nadrukkelijk aan een repliek te plaatsen op een ingestuurd antwoord. Over de vraag of het *Gegendarstellungsrecht* leidt tot zorgvuldiger journalistiek lopen de meningen uiteen. Drie respondenten menen dat de journalisten sowieso al zorgvuldig werken en dat 'Gründlichkeit' een *Gegendarstellung* niet kan voorkomen. Een ander merkt echter op dat het recht ertoe leidt dat "we een groot eigenbelang hebben om mensen of instellingen in staat te stellen om zich uit te spreken vóór publicatie en hen de gelegenheid te geven opmerkingen te maken".

In de Duitse praktijk blijkt het recht van antwoord, net als in België, te voorzien in een behoefte en anderzijds de media niet voor onoverkomelijke problemen te plaatsen. Het geeft de betrokkene de mogelijkheid om als onjuist ervaren feiten 'recht' te zetten, althans er zijn eigen lezing van te geven. Dat dient niet alleen de 'gelaedeerde', maar ook de rest van het publiek dat daarmee verschillende kanten van het verhaal te lezen krijgt. Bovendien zou het mogelijk journalisten kunnen aanzetten tot een grote zorgvuldigheid. Tegelijkertijd laten de ervaringen daar zien dat een overmaat aan formele en materiele vereisten leidt tot een doorgeslagen juridisering waarmee feitelijk de voordelen van het instrument (laagdrempelig, snel, goedkoop en daarmee effectief) teniet worden gedaan.

Een voorstel voor Nederland

De ervaringen in België en Duitsland én het actuele Europees juridische kader, leiden tot onderstaande bouwstenen voor een Nederlands recht van antwoord.

(a) Het recht van antwoord moet betrekking hebben op *publicaties van redactionele aard* en moet *media-neutraal* zijn, dus nadrukkelijk ook betrekking hebben op onlineberichtgeving, zowel van de traditionele pers en tv als nieuwe online-only-media. Niet alleen is dat in lijn met vergelijkbare, bestaande wettelijke bepalingen, maar bovenal is juist in internetberichtgeving een antwoord gemakkelijk, snel en goedkoop te plaatsen.

(b) Het recht van antwoord dient, net als in België en Duitsland, slechts toe te komen aan (i) *direct betrokkenen*, (ii) *natuurlijke personen en rechtspersonen*, die (iii) *met naam worden genoemd of die eenduidig herleidbaar* zijn in de publicatie. Deze beperkingen voorkomen dat het recht te algemeen kan worden aangewend. Mogelijk zou voor een natuurlijk persoon na overlijden zijn recht van antwoord kunnen toekomen aan ouders, echtgenoot, geregistreerd partner of kinderen (analoog aan art. 25a Auteurswet).

(c) Personen hebben het recht van antwoord als zij in verband worden gebracht met *uitingen van feitelijke aard*. Voor de beoordeling wat 'een uiting van feitelijke aard' is, kan de Duitse jurisprudentie tot inspiratie dienen; dat het moet gaan om uitlatingen die bewezen zouden kunnen worden lijkt een hanterbaar criterium. Anderzijds moet echter worden opgemerkt dat een ruimere invulling zoals in het Belgische 'Antwoordrecht' blijkbaar niet leidt tot een onwerkbaar toestroom aan verzoeken.

(d) Het recht van antwoord vereist dat betrokkene in *enig belang* is getroffen. Die voorwaarde is in lijn met de aanbeveling⁴¹ van het Comité van Ministers van de Raad van Europa 'On a new notion of media' en beperkt de mogelijke aanspraak. Anderzijds laat de ervaring in België zien dat het weglaten van de belangvereiste niet leidt tot een stortvloed aan aanvragen.

(e) Het recht van antwoord *ziet niet op de onjuistheid* van de oorspronkelijke uiting *noch op de juistheid* van het antwoord. Dat is juist de kracht van het instrument, omdat het betrokkenen, inclusief eventuele rechtelijke instanties, ontslaat van de plicht tot tijdrovende en soms onmogelijke waarheidsvinding.

(f) Juist omdat het recht van antwoord los staat van de onrechtmatigheid van de oorspronkelijke uiting, blijven *andere juridische middelen onverkort beschikbaar*.

(g) Om een snelle, ongecompliceerde reactie op uitingen mogelijk te maken, zouden er *geen of minimale vormvereisten* dienen te worden gesteld aan een verzoek tot publicatie van antwoord. Dit voorkomt ook een doorgeslagen juridisering, die niet in het belang is van de 'gedupeerde' zoals ervaringen in België en Duitsland laten zien. Wel moet er natuurlijk rekening worden gehouden met het specifieke karakter van het medium.

39 M. Löffler & R. Ricker 2005, p. 167-204.

40 Vertegenwoordigers van de *Westdeutscher Zeitung*, *n-tv*, *General Anzeiger*, *Westfälische Nachrichten* en *Aachener Zeitung* hebben in april, mei en juni 2018 per mail geantwoord op een toegestuurde vragenlijst.

41 Aanbeveling CM/Rec(2011)7 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (21 september 2011), *On a new notion of media*.

(h) De *omvang en aard* van het antwoord dienen slechts te voldoen aan de eis van *redelijkheid*. Die formulering geeft flexibiliteit en blijkt in Duitsland geen bron van dispuut.

(i) De *inhoud* van het antwoord is geheel aan de betrokkene (dat is juist de kracht van het middel). Alleen strafbare uitingen zijn niet toegestaan. Ook mogen derden niet onnodig in de kwestie worden betrokken, conform de praktijk in België en Duitsland.

(j) Wie *reageert op een online bericht* in de vorm van een bijvoorbeeld 'comment', komt geen recht van antwoord meer toe, want anders zou die persoon twee keer zijn kant van het verhaal kunnen vertellen en daarmee raakt de '*Waffengeleichheit*' die de grondgedachte vormt voor het recht, opnieuw verstoord. (Overigens kan ook zeer wel een tegenovergestelde redenering worden verdedigd.)

(k) Het staat de redactie *vrij om te reageren* op een recht van antwoord. Weliswaar nodigt dat uit tot een polemiek, maar anderzijds gaat het ook weer te ver om een medium te verbieden zich te verweren 'in zijn eigen huis'.

(l) Het recht van antwoord is een *civielrechtelijk* instrument. Onterechte weigering van plaatsing kwalificeert als een onrechtmatige daad. Een strafrechtelijke vervolging van een weigerachtige uitgever of directeur, zoals in België, is in strijd met de jurisprudentie van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in Straatsburg.⁴²

De kritische blik van stakeholders

Om het hierboven geschetste model, en de onderliggende analyse, te valideren, is het aangeboden aan elf Nederlandse stakeholders, zes vertegenwoordigers van mediaproductanten en vijf advocaten die regelmatig 'mediagelaedeerden' bijstaan.

Mediaproductanten⁴³

Respondenten uit het veld van de mediaproductanten onderschrijven breed dat lezers, kijkers en internetgebruikers de mogelijkheid moeten hebben om op te komen tegen fouten in berichtgeving. In praktijk blijken er naast de 'traditionele' correctiemechanismen (redacteur aanspreken, contact opnemen met ombudsman, klacht indienen bij de Raad voor de Journalistiek, rechter inschakelen) ook andere middelen van verweer te zijn ontstaan, zoals het *dreigen* met een rechtszaak en het inzetten van sociale media. Gedupeerde of teleurgestelde mediaconsumenten zijn assertiever dan voorheen. Ze halen steeds vaker hun gram direct op Facebook of Twitter, zonder eerst contact op te nemen met de journalist. Het effect ervan dient niet te worden onderschat. Het leidt tot grotere (reputatie)schade voor het medium dan bijvoorbeeld een (vrijblijvende) uitspraak van de Raad zou kunnen veroorzaken. Als een uitspraak van de Raad voor de Journalistiek al enige uitstraling heeft, dan is het namelijk vooral binnen de beroepsgroep; de gemiddelde lezer of kijker wordt er niet warm of koud van, zeggen enkele betrokkenen. Grotere bedrijven en organisaties die zich onheus behandeld voelen, betalen de media met gelijke munt; op eigen websites of in andere publiciteitsuitingen 'corrigeren' ze de pers. Dat is een argument tegen een wettelijk

verankerd recht van antwoord: het is overbodig, want de betrokkenen antwoorden zelf al. Wat betreft de traditionele correctiemechanismen zien de mediavertegenwoordigers tekortkomingen. Zo erkennen sommige respondenten dat voor 'gewone' mensen een gang naar de Raad voor de Journalistiek een hele opgave is, die bovendien niet snel tot concreet resultaat leidt. En wie naast een puur opiniërende uitspraak van de Raad ook een tastbare correctie in de berichtgeving wenst, kan daarvoor alleen naar de rechter en moet daarmee een financiële horde nemen die voor sommigen te hoog is. De conclusie lijkt dan ook gerechtvaardigd dat een 'derde weg' als correctiemechanisme een wenselijk alternatief zou zijn. Maar de (meeste) respondenten zetten anderzijds forse vraagtekens bij een recht van antwoord als een optie daarvoor. Ze vinden het toelaten van derden, in hun eigen woorden, in een medium een te grote inbreuk in het 'autonome domein' van de journalist. Het druist in tegen de vrijheid van de verslaggever. Ook 'vervuilt' het de publicatie en roept het verarring op bij de lezer, luidt de kritiek. In het verlengde daarvan werpt een geïnterviewde als tweede, principieel bezwaar op dat het opnemen van een ongeredigeerd antwoord doet voorkomen alsof de journalist, als onafhankelijk, professioneel verslaggever, en de 'ontstemde' burger, die zijn eigen particuliere belang en waarheid verdedigt, eenzelfde waarde hebben, terwijl dat bepaald niet het geval is. Ook verhoudt een recht van antwoord zich moeilijk met een keuze van medium voor een specifieke eigen profilering. Een vierde punt van kritiek is daarnaast dat het media voor praktische problemen zal plaatsen; hoe zou een recht van antwoord in een (bekijkenswaardig) tv-programma verwerkt moeten worden? Moet een actualiteitenrubriek als *Nieuwsuur* primetimezendtijd inruimen voor allerlei 'gekkies' die hun verhaal willen houden? Een ander tegenargument is dat een recht van antwoord onvermijdelijk zal leiden tot een afweging: wie krijgt het wel en wie niet? Dat blijft in de ogen van respondenten een subjectieve keuze en daarmee een bron voor conflicten. Ook vrezen sommigen dat een geformaliseerd recht van antwoord de journalist in een knellend keurslijf zal dwingen, terwijl de journalistiek juist gebaat is bij maatwerk, zowel in de dagelijkse verslaggeving als in de oplossing van problemen die daardoor in praktijk kunnen ontstaan. Een 'one-size-fits-all'-stramien zou de journalistiek te veel beperken. De introductie van een nieuw instrument zorgt daarbij voor een verdere juridisering, waarbij dat maatwerk en vooral het menselijk contact tussen journalist en gelaedeerde, waarmee plooiën kunnen worden gladgestreken, steeds verder uit zicht raakt. Een andere valkuil is, volgens stakeholders, de vraag voor wie het recht van antwoord zou moeten gelden. De formulering 'professionele media' voldoet niet omdat daar enerzijds ook Albert Heijn onder kan vallen ("met Allerhande het een na grootste professionele mediabedrijf van Nederland") en anderzijds lokale nieuwssites ("eenpitters") daar ten onrechte buiten blijven. Ook is de vraag wie het recht kan inroepen; "ook Erdogan als het NOS-Journaal een item maakt over de Turkse verkiezingen?" Tenslotte is de overheersende mening onder de respondenten dat een recht van antwoord eigenlijk al besloten ligt in een professioneel handelen van de journalist door consciëntieus wederhoor toe te passen en te verwerken in de publicatie. Tegelijkertijd erkennen enkele respondenten dat het daar soms aan ontbreekt. Ook zijn sommige media "lapzwanserieg" in hun omgang met klachten uit het publiek, vinden enkele geïnterviewden. Ondanks die trits aan bezwaren ziet één respondent uit het veld van mediaproductanten daarom wel

⁴² Zie bijv. EHRM 3 april 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0403JUD004320607 (*Kaperzynski/Polen*), r.o. 74.

⁴³ Gesproken is met M. Bredeveld (NRC Handelsblad), T. Bruning (NVJ), F. van Exter (RvdJ), H. van der Kaa (BN/De Stem), M. Smit (NPO) en mr. O.G. Trojan (Bird & Bird).

perspectief in een optie waarbij een medium uit zichzelf, 'vrijwillig', aan lezers en kijkers een recht van antwoord aanbiedt, ook omdat hij signaleert dat er een door journalisten onvoldoende onderkend machtsverschil is tussen media en burgers. Dat machtsverschil creëert een onbehagen bij burgers die zich soms niet gehoord voelen in hun eigen gelijk. Met zo'n vrijwillig recht zouden de 'goedwillende' media zich dan kunnen onderscheiden, waarbij de optie fungeert als een soort kwaliteitskeurmerk. Zo zou het instrument niet alleen tot voordeel strekken van de burger, maar ook van het medium. Daarbij stelt hij voor om 'gedupeerden' die naar tevredenheid een recht van antwoord hebben gekregen niet meer toe te laten tot de Raad voor de Journalistiek (maar eventueel nog wel de rechter, bijvoorbeeld voor een schadevergoeding). "Om bij voorbaat te zeggen dit gaan we niet doen, want het is te lastig en we geven de persvrijheid of de onafhankelijkheid van de journalistiek uit handen, dat lijkt me niet zo'n goede houding", is zijn reactie.

De diverse praktische bezwaren van de mediaproductanten tegen een recht van antwoord zijn reëel, maar anderzijds zijn voor praktische problemen altijd wel weer praktische oplossingen te bedenken; in de volgende paragraaf worden al enkele suggesties gedaan. Daarbij getuigen sommige bezwaren, zoals de verwachte toeloop van querulanten, van koudwatervrees, zoals de praktijk in België en Duitsland laat zien. Een onwerkbaar situatie, zoals sommige respondenten voorzien, doet zich daar niet voor. De principiële bezwaren snijden meer hout. Inderdaad dreigt het gevaar dat met een recht van antwoord de bevooroordeelde betrokkene zich in eenzelfde, morele positie manoeuvreert als de professionele, onafhankelijk journalist. Bovendien dient de keuze van een (geprofileerd) medium om zelf te beslissen welke feiten en meningen het presenteert te worden gerespecteerd, met andere woorden van een persorgaan of televisierubriek hoeft niet verwacht te worden dat altijd alle meningen aan bod komen.

Mediaconsumenten⁴⁴

De respondenten uit het veld van de 'mediaconsumenten' leggen (vanzelfsprekend) meer dan de vertegenwoordigers uit de sector zelf, de focus op het falen van de journalistiek. Vooral het ontbreken van wederhoor in publicaties is een terugkerende klacht. Betrokkenen wordt óf niet om weerwoord gevraagd óf als er al wel een reactie is gevraagd, wordt die verdraaid of onvolledig afgedrukt, luidt de kritiek. "Meneer is gesproken, zegt de journalist dan. Maar er is een korte zin van hem weergegeven en voor de rest wordt hij met modder overladen. Dat is weerwoord als stoplap." Een andere respondent ziet een toenemende journalistieke "normvervaging" als het om hoor- en wederhoor gaat. De mogelijkheden voor gelaederden om daartegen op te komen zijn onvoldoende, vinden de betrokken advocaten, omdat een rechtsgang duur is en de Raad voor de Journalistiek te weinig doorzettingskracht heeft en te langzaam werkt. Anders dan de meeste mediarespondenten vinden zij dat een recht van antwoord daarvoor een alternatief zou kunnen zijn. Dat de discussie over het recht van antwoord in het verleden is stukgelopen door het inroepen van de persvrijheid noemt een respondent "vrij hysterisch". "De persvrijheid heeft (in dat debat) naast haar feitelijke grondslagen en betekenis ook een affectieve notie gekregen die losstaat van de werkelijkheid; een soort knuffelbeer die

bijkans wordt uitgeroeid of op uitsterven staat." Hij wijst op de ervaringen in het buitenland met het instrument; "dat zijn toch ook vergelijkbare beschavingen". Ook een andere respondent vindt dat de pers ten onrechte uit de wind wordt gehouden, onder andere door rechters, op grond van de persvrijheid. Het recht van antwoord dient daarbij volgens meerdere respondenten twee doelen: tegemoetkomen aan de behoefte van burgers ("een helende werking") en een correctie van journalisten ("een reinigende werking"). Een journalist moet zich verdiepen in diegene over wie hij schrijft, moet feiten en beweringen controleren; dat zal hij toch wel wat beter doen als hij weet dat het voor betrokkene makkelijker is om zelf toegang te krijgen tot het medium, is de redenering.

Het recht van antwoord kan tegemoetkomen aan de behoefte van burgers die genoemd zijn in de media om zich te kunnen uiten. "Dat is vaak al genoeg. Mensen willen vaak alleen maar gehoord worden." De respondenten pleiten voor een "goed omschreven, gestructureerd, door regels omgeven recht". Open normen zouden juist weer leiden tot juridisering. "Zo'n recht van antwoord kan misschien ook wel veel onnodige rechtszaken en kosten voorkomen."

De respondenten pleiten voor een niet te hoge drempel. Voorwaarde zou moeten zijn dat de burger in enig belang is geschaad, maar het recht zou zich niet alleen moeten beperken tot een reactie op onjuiste feiten. "Er zijn heel veel dingen die dan misschien feitelijk wel kloppen, maar die maken het niet minder naar. Of de suggestie (van iets onoorbaars) blijft leven." Ook kan berichtgeving weliswaar niet onrechtmatig zijn, maar door (het ontbreken van) de context toch erg grievend, is het oordeel. Het antwoord zou in het archief moeten worden verwerkt, bij de betreffende publicatie. Bij terugvinden zou onmiddellijk de toevoeging zichtbaar moeten zijn, of in ieder geval een melding dat er een antwoord is, stellen meerdere respondenten. Eventueel zou daarvoor een 'pop-upmelding' zoals de rechter onlangs gebod in een zaak tegen *De Telegraaf* en *Metro*, dienstig kunnen zijn.⁴⁵ Ook zou betrokkenen het recht gegeven kunnen worden om een linkje onder het bericht te plaatsen dat verwijst naar een reactie op een eigen website. Juist om die tweeslag – (eer)herstel voor de burger en correctie van de journalist – pleit een respondent voor een *relatief* recht van antwoord, waarmee hij ook tegemoetkomt aan het bezwaar dat het reactierecht de persvrijheid van de professionele verslaggever te zeer aantast. "Daarbij zou de gedupeerde het recht op antwoord krijgen indien de journalist heeft nagelaten zijn feiten te checken en meningen aan de betrokkene voor te leggen en de reactie van betrokkene in het artikel te verwerken op een zodanige wijze dat dit in balans is." Het verzuim van adequaat en fair weerwoord wordt op die manier effectief afgestraft.

Conclusie

De theorie en de praktijk in België en Duitsland laten zien dat een recht van antwoord een effectief en zinvol correctie-instrument kan zijn. Bovendien biedt het lezers en kijkers de mogelijkheid om een andere kant van het verhaal te horen. Ook zou het journalisten mogelijk dwingen zorgvuldiger te werk te gaan. Dit artikel heeft op basis daarvan bouwstenen aangedragen voor de formulering van zo'n recht van antwoord in de Nederlandse context. Toetsing door elf stake-

44 Gesproken is met mr. S. Kalff (Kalff, Katz & Franssen), mr. H. Knijff (De Brauw Blackstone Westbroek), mr. Q. Meijnen (Leopold Meijnen Oosterbaan), mr. P. Schouten (Schouten Legal) en mr. O. Volgenant (Boekx Advocaten).

45 Rb. Amsterdam 14 februari 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:763, r.o. 4.40.

holders leert echter dat de praktijk ingewikkelder is dan die theorie.

Desondanks vraagt het digitale tijdperk van professionele media dat deze meer dan ooit lezers, kijkers en internetgebruikers de mogelijkheid geven om fouten in berichtgeving te herstellen en kwetsieuzere uitingen van repliek te voorzien. Zelfs met het nieuwe correctie-instrument van de sociale media is er lang niet altijd sprake van een 'wapengelijkheid' tussen burgers en media. Naast de 'standaard' interventiemogelijkheden is er daarom ruimte en noodzaak voor een correctie-instrument dat mediaconsumenten snel, goedkoop, simpel en onder eigen regie de gelegenheid geeft tot een tegengeluid. Daarbij vragen de recente Europese regelgeving en jurisprudentie van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens de Nederlandse wetgever om serieus te kijken naar een recht van antwoord. Het traditionele standpunt dat 'wij dat niet nodig hebben', verwijzend naar de autonomie van de pers en 'het goede gedrag' van de vaderlandse journalisten is niet meer overtuigend, zeker niet nu het instrument in buurlanden, met een volwassen, professionele pers, blijkbaar wel een functie vervult. Dat leidt tot de slotvraag: wat is er dan nog wel mogelijk, welk instrument is zowel effectief voor de mediagebruiker als hanteerbaar voor de mediaproductent? Uit het geschetste model en de rondgang langs de stakeholders

komen uiteindelijk twee alternatieven boven drijven die mogelijk kunnen dienen als 'common ground' voor alle betrokkenen: een 'vrijwillig' recht van antwoord of een 'relatief' recht van antwoord. Met een 'vrijwillig' recht van antwoord biedt het medium expliciet de mogelijkheid aan zijn lezers, kijker en internetbezoekers om in hun eigen woorden, al dan niet via een verwijzing naar een eigen website of andere uiting, een reactie te geven op de berichtgeving. Daarmee zou het medium zich niet alleen in positieve zin onderscheiden, maar tevens een helpende hand reiken aan mediaconsumenten die zich nu onvoldoende gehoord voelen. Een 'relatief' recht van antwoord zou kunnen dienen als correctiemiddel om een weerwoord af te dwingen als een journalist dat verzuimd heeft. Daarmee is het belangrijkste bezwaar, dat het recht van antwoord onnodig en onredelijk belastend is voor integer werkende journalisten, direct ondervangen, terwijl het de gedupeerde burger een krachtig instrument in handen geeft om, in eigen woorden, zijn kant van het verhaal te vertellen. Beide alternatieven hebben ontegenzeggelijk waarde als vertrekpunt voor een verdere discussie, voor de derde keer in de geschiedenis, over introductie van een Nederlands recht van antwoord, in enigerlei vorm, om 'gewone' mensen meer regie en controle te geven over de informatievoorziening voor én over hen.